

Мацейків Т.І.

Інститут педагогіки НАПН України,

канд.пед.наук

ПОТЕНЦІАЛ КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядається проблема формування громадянської компетентності учнів старшої школи у процесі навчання історії України. Висвітлено теоретичні аспекти проблеми, проаналізовано сучасний стан її дослідження в українській науковій літературі педагогами. Здійснено аналіз програми з історії шкільних курсів у 10-11 класах та підручників, їхніх можливостей у формуванні громадянської компетентності учнів на уроках. Досліджено сучасний стан шкільної практики формування громадянської компетентності учнів старшої школи.

Ключові слова: громадянська компетентність, методика формування громадянська компетентність, процес навчання історії, старша школа, складові громадянської компетентності.

Мацейків Т.И. Потенциал курса истории Украины в формировании гражданской компетентности старшеклассников.

В статье исследуется проблема формирования гражданской компетентности старшеклассников на уроках истории Украины. Гражданская компетентность рассматривается как сложная характеристика личности. В процессе воспитания личности гражданские ценности общества интериоризируются в личностные и преобразуются в гражданские качества конкретного человека. Исследовано современное состояние школьной практики формирования гражданской компетентности старшеклассников.

Ключевые слова: гражданская компетентность, старшая школа, история Украины.

Matseykiv T.I. The course's potential is the history of Ukraine in shaping the civic competencies of senior pupils

The problem of the formation of pupils' civic competence at basic school in the process of studying History is investigated in the article. Theoretical aspects of the problem are highlighted, current status of its investigation in Ukrainian scientific literature is analyzed by educators and psychologists and the essence of such definitions as "civic competence", the analysis of the school curriculum in History in the 10-11-th forms and textbooks with their opportunities in the formation of pupils' civic competence are carried out.

Key words: civic competence, methodology of the formation of civic competence, the process of studying History, senior school, components of civic competence.

Надзвичайно важливим і невідкладним завданням в умовах незалежної держави є формування справжнього громадянина: активного, освіченого, здатного жити й працювати в умовах демократії, спроможного забезпечувати соборність і розквіт України, відчувати постійну відповідальність за себе, свій народ і країну. Вихованню громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладі належить провідна роль.

Педагогічні принципи формування громадянської компетентності обґрунтовані в працях О.Сухомлинської, І.Тараненко, К.Чорної та ін. Психолого-педагогічні аспекти формування громадянської компетентності учнів розроблені українськими вченими І. Бехом, М. Боришевським, О. Вишневським, П. Ігнатенком, Н. Косаревою Л. Крицькою, В. Поплужним, І. Тисячник та ін. У працях цих та інших вчених описано когнітивний, аксіологічний зміст громадянської компетентності, розглянуто процесуальний бік її формування, визначені специфічні навчально-виховні завдання, відповідні форми і методи діяльності учнів.

Психологічні і педагогічні підходи до формування системи духовних цінностей, ціннісних орієнтацій, ставлень, особистісних якостей та інших загально-психологічних і вікових закономірностей розвитку учнів старшої школи висвітлюють в своїх роботах дослідники громадянськості І. Бех М. Боришевський, Л. Крицька, Н. Косарева, В. Поплужний, П. Ігнатенко, Ю. Олексін та ін.

Важливими для нашого дослідження були й праці з методики навчання історії, що досліджують методологію процесу навчання історії, питання змісту та організації історичної освіти, різні аспекти громадянської освіти (К. Баханов, А. Булда, П. Вербицька, Ю. Завалевський Т. Ладиченко, Ю. Олексін, О. Пометун, М. Рудь, Т.Смагіна, М. Шимановський та ін.).

Мета даної статті – розкрити можливості та шляхи формуванні громадянської компетентності старшокласників на уроках історії України

Сучасна соціальна дійсність по-новому ставить проблему формування громадянської компетентності особистості. Її зрілість, громадянська позиція сьогодні визначаються не лише глибиною засвоєння громадянських прав, а й рівнем готовності до самостійної відповідальної практичної діяльності. Сучасному суспільству дуже потрібна інформована та компетентна особистість, спроможна сприймати самостійні рішення і нести відповідальність за власні вчинки. Державна система освіти, яка відповідає за соціалізацію особистості, є важливим інститутом, спроможним еволюційним шляхом забезпечити зміну ментальності, створити умови для виховання людини громадянського суспільства. Саме тому одним з головних освітньо-виховних завдань сучасної освіти є формування громадянської компетентності особистості. На думку В.Кременя, сучасна освіта - це безперервний процес, який потрібно розглядати як «культурний спосіб життєдіяльності сучасної людини. Вона відображає міру активності її соціальної позиції, глибину інтелекту, культурну розвиненість» [1.с.161]

В програмному документі «Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні» є спеціальний розділ «Національне та громадянське виховання», в якому зазначено:»Освіта спрямована на втілення в життя української національної ідеї, виховує громадянина і патріота України, виховує любов до української мови і культури, повагу до народних традицій» [2, с.23]. Крім того, в документі зазначається, що громадянське виховання є « аналогом державного», його мета – формувати гармонійно розвинену особистість, спроможну органічно поєднувати свої права й інтереси з правами й інтересами середовища, нації, держави, орієнтуватися на найвищі загальнонародні права, духовні та культурно-естетичні цінності [2.с.24].

Освіта, спрямована на виховання громадянина демократичного суспільства, має включати в себе виховання поваги до Конституції, законів

Української держави, прийнятих правових норм та потреби в їх дотриманні, утвердження гуманістичної моралі та шанобливого ставлення до національної культури, формування громадянської відповідальності та мужності й активності, поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість, а також фізичну досконалість та високу художньо-естетичну вихованість. Весь освітній процес у загальноосвітніх закладах має бути насичений різними аспектами формування громадянської компетентності особистості, а також визначатися:

- гуманістичним підходом до освіти й виховання;
- відбором форм навчання, які сприяють виникненню і підтримці інтересу до предмета й тим самим допомагають глибокому засвоєнню ідей у свідомості учнів;
- застосуванням сучасних педагогічних технологій, що формують в учнів активну життєву позицію, комунікабельність й навички роботи в колективі.

Найбільш ефективні можливості для реалізації означених завдань освіти мають суспільствознавчі дисципліни, серед яких Курс « Історія України». В ґрунтовному вивченні національної історії українського народу полягає запорука формування національної свідомості громадянина незалежної України. Громадянська спрямованість історичної освіти полягає в «олюдненні» історії, виокремленні її « громадянського змісту» , аксеологічної цінності історичного факту, подій, явищ, тенденцій суспільного розвитку. Побудована на означених засадах, вітчизняна історія як навчальна дисципліна у загальноосвітньому навчальному закладі, сприяє формуванню громадянина, вміння сприймати себе у взаємозв'язку з іншими та розуміти необхідність врахування пріоритетів і цінності всіх - індивідів, груп людей, націй.

Викладена в проблемно-хронологічному плані на базі сучасної вітчизняної та зарубіжної історіографії така навчальна дисципліна, як історія України для учнів старшої школи дає можливість засвоїти знання про

соціально-економічний і політичний розвиток Батьківщини в ХХ та поч.. ХХІ ст., проблеми етногенези українського народу, характерні риси і особливості діяльності суспільно-політичних рухів, партій, об'єднань в Україні, багатомірність історичного досвіду, уроки державотворення і становлення незалежності України на сучасному етапі, її внутрішню та зовнішню політику, тощо. Без цих знань процес формування національних цінностей є неможливим.

Зазначимо також, що програма курсу історії України в загальноосвітніх навчальних закладах має будуватися на засадах історизму, і має навчити учнів думати, аналізувати, бачити історичні події і факти в їх розвитку розвитку і взаємозв'язках, тощо.

Вирішенню завдань формування в учнів громадянської компетентності на уроках історії України, на наш погляд, сприятиме врахування в змісті вітчизняної історії таких важливих позицій.

1. Вона має містити певну систему історичної інформації, що засвоюється як аксіологічні, громадянознавчі історичні знання, уміння і навички, в яких особистість опановує відповідні способи розумової діяльності.

2. Курс має акцентувати увагу на питаннях досвіду нашого народу щодо боротьби за власну свободу та незалежну державу, ставлення до світу, до людей, до себе. Тільки такий підхід може повною мірою забезпечити емоційно-ціннісний розвиток особистості учня у процесі навчання історії.

3. Навчання історії України має будуватися на основі розгляду історії ідей, концепцій, теорій як драми людей, яка розігрується в конкретній історичній та життєвій ситуації, і це дає можливість здійснити необхідний емоційний та морально-етичний вплив на учнів.

Реалізація зазначених вимог до побудови змісту історії України в старшій школі, зумовлює необхідність складної, копіткої і тривалої педагогічної взаємодії вчителів та учнів, скерованої на відбір зразків спілкування, пошук ефективних шляхів для реалізації досягнень духовної

культури у суб'єктивному житті людини, подолання тих негативних, аморальних поглядів, переконань, звичок, які стали складовими її свідомості і поведінки, на формування громадянської компетентності особистості, тощо.

На нашу думку формування громадянської компетентності старшокласників на уроках історії здійснюється через:

1) етап усвідомлення, який включає в себе вивчення історичного матеріалу, виявлення причинно - наслідкових зв'язків, історичного значення подій в усій їхній повності і суперечливості;

2) етап переживання, який включає в себе моральну оцінку історичного змісту з позицій: а) загальнолюдських цінностей; б) національних; групових і т.д., аж до особистісних (історичної особистості або окремої людини, яка проявила себе в конкретній історичній ситуації). На відміну від конкретно – історичної, моральна оцінка включає в себе не лише раціональний, але й емоційний компонент. На цьому етапі емоції показують значимість морального аспекту історичного матеріалу для :а) всього людства; б) для національності і для особистості учня як носія цієї національності; в) для групи людей і для особистості як «члена цієї групи»; г) для конкретної історичної особистості й інших людей. Реальність переживань в залежності від зайнятої позиції (ролі) і є той « канал» , яким об'єктивні культурні цінності із зовнішнього світу «перетікають» у внутрішній і переживаються, як особисті та значимі.

Етап готовності, який включає в себе естетичну або особистісну оцінку історичного матеріалу. З одного боку він характеризується тим, що учень підходить до оцінки історичного факту, події з точки зору своєї власної системи цінностей, при цьому він усвідомлює моральний, пізнавальний і естетичний аспекти історичного факту в їх взаємозв'язку, виділяє в історичному матеріалі цінності загальнолюдського культурного характеру і переживає їх як особистісно значимі. Виникає ціннісне ставлення до певних явищ минулого й сьогодення, яке характеризується готовністю старшокласників до свідомого і відповідального вибору в ситуації вибору.

Система таких ціннісних ставлень і складає ціннісні орієнтації особистості учня. З іншого боку, третій етап характеризується, тим, що учні на даному етапі мають достатній ступінь самосвідомості і прагнень до самовизначення і самоорганізації. В цьому плані вивчення історичного матеріалу дає старшокласнику можливість не лише пізнати духовні цінності людства, пережити їх як такі, але й усвідомити себе як особистість, яка має свої погляди, переконання, ідеали і т. п., тобто має свою систему ціннісних ставлень, які вона може реалізувати у вільному і відповідальному виборі.

Означені етапи формування ціннісних орієнтацій значною мірою є умовним, оскільки в реальному навчальному процесі саме через ці етапи учень має пройти при вивченні кожного історичного факту, в протилежному разі, історичний матеріал буде сприйнятий ним просто як інформація для запам'ятовування, а їх історичний, моральний й естетичний сенси залишатимуться поза межами усвідомлення і переживання учнем.

Експериментальні дослідження, незважаючи на взаємозв'язок і взаємообумовленість всіх трьох етапів виховання ціннісних орієнтацій в процесі навчання, довели, що лише третій із них, етап готовності до свідомого, вільного і відповідального вибору, засвідчує сформованість ціннісних орієнтацій учнів. Відсутність такої готовності (зазвичай при цьому діти не можуть зробити вибір: «не зна», або він у них обумовлений не внутрішніми причинами-поглядами, переконаннями, почуттями, ідеалами і т.п., а зовнішніми – прагненням до похвали з боку учителя, зробити «як усі» і т.п.) свідчить про те, що такий структурний компонент особистості учня, як його ціннісні орієнтації є нерозвинутими і не може здійснювати свою регулятивну функцію.

Критерієм вихованості ціннісних орієнтацій учнів, на нашу думку, є вибір старшокласниками або готовність до такого вибору. При цьому завдання вчителя полягає в тому, щоб в кінцевому рахунку учень через «правильне сприйняття» прийшов до «правильного» вибору- ставлення,

слова, вчинку (Я.А.Коменський). Що ж є в основі « правильного» сприйняття « і « правильного» вибору?

На наш погляд основою «правильного» сприйняття має бути аналіз історичного матеріалу крізь призму його пізнавального, морального та естетичного складових і що дає змогу донести до учня не лише інформацію про конкретні історичні факти, явища і т.д., але й розкрити їх морально-естетичний сенс, забезпечить ціннісне ставлення до явищ минулого, а через нього й до теперішнього.

Аналіз джерел з проблеми дослідження дозволив виокремити такі критерії та показники сформованості громадянської компетентності:

-когнітивний критерій проявляється у сформованості в учнів здатності актуалізувати і застосовувати громадянознавчі знання як ресурс у навчальних та життєвих ситуаціях, загальній поведінці, оцінках. А саме: знання про історичні досягнення, культурні цінності, найвидатніші твори літератури та мистецтва, про традиції і звичаї українського народу; про засоби міжкультурної та міжетнічної толерантності; знання про такі цінності як права людини, свобода, справедливість, демократія; здатність орієнтуватись у суспільно-політичному житті на основі знань про суспільство, владу, державу, політику, способи реалізації та захисту прав і свобод людини, справедливості; механізми реалізації громадянина в історичних і сучасних суспільствах в межах закону; знання про принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії тощо.

-аксіологічний, що проявляється у сформованості в учнів наступних здатностей: виявляти у навчальній діяльності, загальній поведінці, оцінках громадянську самосвідомість, громадянську гідність на основі цінності народу, його історії, культури, традицій, державності; гордість за досягнення свого народу порівняно з іншими народами; захоплення самобутністю, унікальністю культури, традицій, історії народу, бажання і готовність зберігати національну ідентичність, протистояти глобалізації; почуття причетності до свого народу та віру в духовні сили своєї нації, її майбутне;

толерантність на основі пошани до національно-культурних цінностей інших народів, позитивного ставлення до їхніх досягнень як до спільного світового досвіду; прагнення до таких цінностей як права людини, справедливість, демократія, соціальна гармонія тощо.

-процесуальний критерій громадянської компетентності проявляється у сформованості в учнів діяльнісних здатностей. Здатність пояснювати цінність народу, унікальність його історії, культури, традицій; визначати єдність громадянських цінностей різних народів на сюжетах їхньої історії, культури, традицій; використовувати єдність громадянських цінностей народів як засіб для сприйняття різноманітності світу, толерантності у спілкуванні на міжкультурному та міжетнічному рівні; ідентифікувати самобутність народу; орієнтуватись у проблемах сучасного суспільно-політичного життя; займати власну позицію в навчальних та життєвих ситуаціях відповідно до власних особистісних цінностей; уміння актуалізувати особистісні цінності; уміння реалізовувати та відстоювати свої права й законні інтереси; уміння свідомо обирати способи дії та поведінки, відповідно до власної системи цінностей, враховуючи інтереси груп, суспільства в цілому та інші.

Як свідчить аналіз джерел, у процесуальному критерії крім спеціальних діяльних здатностей учнів науковці виділяють також операційні уміння та навички. Серед них: комунікативні уміння, які складаються з навичок взаємодії, ефективного спілкування, прийняття рішення автономно і колективно в межах демократичних процедур; уміння роботи з інформацією, а саме: збирати потрібну інформацію, використовуючи різні джерела; самостійно і колективно аналізувати інформацію, оптимально ефективно застосовувати її; формулювати, висловлювати та аргументувати власну позицію.

Висновки. Отже, значну роль у формуванні громадянської компетентності особистості належить старшій школі, яка розширює знання учнів про процеси та явища суспільного життя, права людини, її ціннісних

орієнтацій. На цьому ступені освіти формується готовність захищати свої права, права інших людей, будувати індивідуальну й колективну діяльність. Вітчизняна історія як навчальний предмет відкриває значні можливості для формування громадянської компетентності старшокласників. У змісті навчального предмета є значні можливості для виділення, акцентування й засвоєння учнями громадянськочисних знань, набувати відповідних умінь та навичок.

Література

1.Кремень В.Г.Формування культури громадянськості – важливе завдання становлення українськочисної держави і громадянськочисного суспільства/ В.Г.Кремень. Проблеми політичночисної психології та її роль у становленні громадянина Українськочисної держави: Матеріали другої Всеукраїнськочисної наукової конференції, 13-14 листопада 2007.-К.:ДОК,2007.-С.261-265.

2.Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні.-К.:Школяр,2017.-24с.